

■■■ A TELEK ÉS A HAJLÉKOK ■

Az ötszáz házhelyet, numerust kisorsolták a telepések között. Kinek hova szolt, oda építkezett. Az első években a telepes lakosság ideiglenes építményeket emelt, s abban húzta meg magát a zord időjárás elől. Földbe ásott veremlakást készítettek, vagy putrit emeltek. A veremlakásoknak mély árkot ástak, fölé nádból kupola alakú tetőt húztak. A bejáratot rést pokrócokkal zárták le. A putrik falát földből verték. Az egyszerű tetővázat náddal borították. Az építőanyagot, a földet az erre a célra kijelölt helyről, a Sárgásödörből szerezték be.

A község településrendje könnyen áttekinthető, mert tervezett faluról van szó, mégis elemeiben, szerkezetében sok évszázados hagyományokat is megőrzött, amelyek visszanyúlnak a szegedi nagytájhoz.

Hatvanegy évvel a megtelepedés után a falu képét, a település-szerkezetet a szociográfus ekképpen látta:

„Bácska kellős közepén, ahol a zombor–topolyai országút a Telecskai-dombok széles lejtőin észak felé hajlik, egymásra könyöklő zsúpfödeles parasztházak lapulnak a faluvégen. A hosszú csíkokban elnyúló szántóföldekre néző épületek, szárkúpok és szalmakazlak gyűrűje a határvonal, amely a kicsiny falut elválasztja a síkságtól. Itt húzódik meg a temető, kissé távolabb a göröngyös koplaló terpeszkedik, majd a községi faiskola és lenn a völgyben a vályogvető. A keskeny sávon szabálytalan körben sorakoznak a házak néhány szál akác- és eperfa árnyékában. Bent a község közepén dombon ülő, csillag alakú téren őrködik a fehér templomtorony, s mind odatorkolnak a nyílegyenes utcák: árkokkal szegélyezett sáros és gödrös alföldi »sugárutak«.

Bácsgyulafalva tipikus alföldi tanyafalu; a civilizált világtól elszakadva élnek benne lakói, de azért senki sem hinné el, hogy Közép-Bácska rendezetlen nagyközségeinek gyűrűjében, milyen szakszerűen rendezett építkezésű kisközség áll. Sem vasútja, sem kövesútja nincsen, a legközelebbi vasútállomás öt kilométernyire van a falutól. Egyedüli közlekedési eszköz a kocsis, de idegen – ritkán vetődik erre a tájra. Ha az ember a Telecskai-dombok gyűrűdésein jár, és véletlenül

Gyulafalvára bukkan, úgy érzi, mintha egy *szigetvilág* életformájával találná magát szemben.

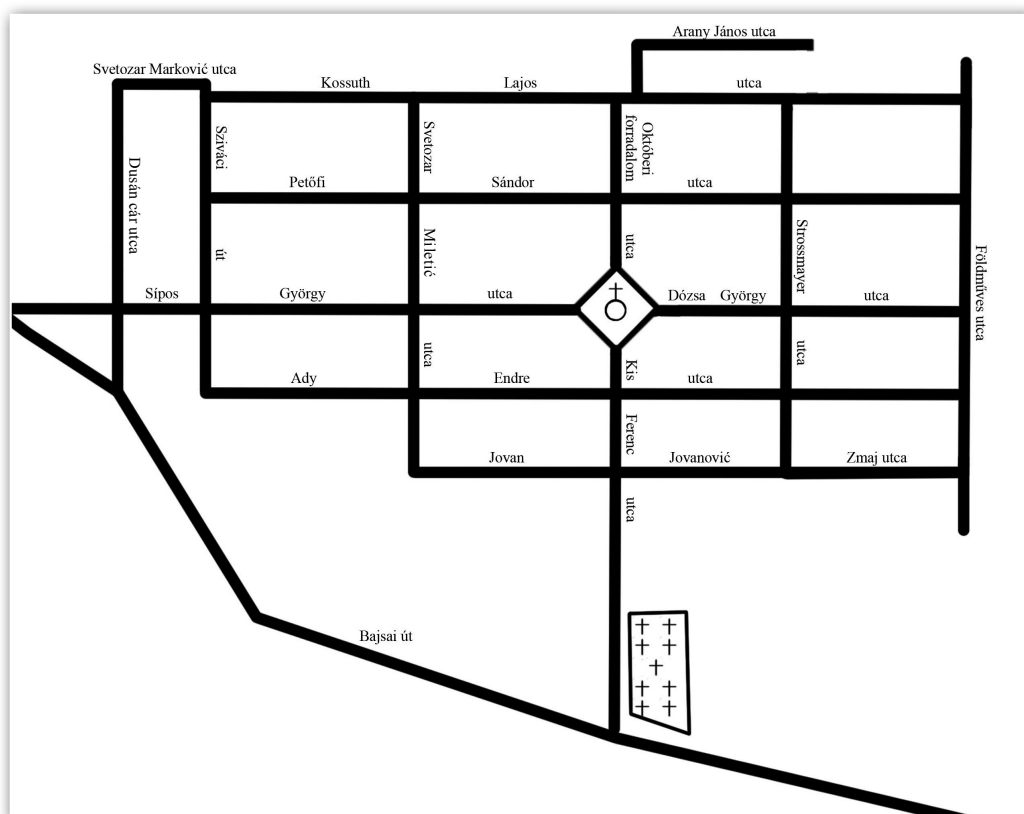
De ezt az életformát nem a falu elszigeteltsége, hanem inkább sajátos mezőgazdasági kultúrája adja.”⁶³

63 Lévay 1944, 104.

64 Ma Sípós György nevét viseli.

A település
utcahálózata

A település utcái szélesek, derékszögben metszik egymást. A keresztirányú utcákat, amelyekben nem épültek házak, közöknek hívják. Az utcák tizedekből állnak, azaz tíz porta, vagyis házhely után keresztirányú utca következik. Mielőtt az utcák hivatalos nevet kaptak volna, a lakosság elkeresztelte őket: a település tengelyében futó főutca a templomig a Nagy utca.⁶⁴ A tőle keletre

elterülő, párhuzamosan futóé a Szajáni utca,⁶⁵ mivel a legtöbb ide települt Szajánból származott.

Ennél keletebbre, szintén párhuzamosan a Darab utca⁶⁶ húzódik. Nevét onnan kapta, hogy nem épült be olyan hosszan, mint a mellette húzódó utca. A hagyomány azt is megőrizte, hogy Szamár utcának is nevezték. Az akkori bíró ugyanis később azt mondta, szamarak voltak, hogy nem olyan hosszú ez az utca, mint a többi. Csak egy sor házat kellett volna építeni, akkor ugyanolyan hosszúságú lett volna az utca, mint a többi. A Fő utcától nyugatra párhuzamosan húzódó utca neve a Szajáni utcában lakók szóhasználatában: Harmadik utca.⁶⁷ Gyulafalvát északon

65 Ma Ady Endre utca.

66 Ma Jovan Jovanović Zmaj szerb költő nevét viseli.

67 A Petőfi Sándor utca.

A Sárgagödör, ahonnan a házak építéséhez szükséges földet nyerték ki

az Aligvári⁶⁸ utca zárja, mely elválasztja a határtól. A hagyomány a legszélső utca nevét onnan eredezteti, hogy az ott lakó telepések alig várták, hogy telkeikre felépíthessék hajlékaikat. A nyugati faluvéget a határtól a Basztikuli⁶⁹ választja el. A település házainak építésekor az akkori jegyző szavajárása volt a „basztikuli, Szent Iván”. A vele párhuzamos, a Fő utcára merőleges szűkebb utca neve Hosszú.⁷⁰ Ezt a két utcát keresztben egy rövid utcaszakasz, a Nyolcas⁷¹ zárja le. Az ott felépült nyolc házról vette a nevét. A falu északnyugati négytizednyi hosszúságú legszélső utcája az Alsó sor.⁷² Közelében, a Sárgásgödörnél húzódik a legrövidebb utca, mindössze pár házból áll, az a Cigánysor. A falu mértani középpontjában találkozó utcák térbe torkollanak: közepén a kerítéssel körbevett templom áll, a tér oldalain helyezkedik el az iskola, a plébánia, az iskola másik épülete, az orvosi rendelő, a posta, a községháza és az óvoda.

- 68 Ratarska, azaz Földműves utca.
- 69 Dusán cár utca.
- 70 Sziváci út.
- 71 Svetozar Marković utca.
- 72 Kossuth Lajos utca.

A Szajáni
(Ady Endre) utca

A széles utcák mindkét házsora elé dió- és eperfákat ültettek. A faluképet az 1970-es évekig meghatározták ezek a fasorok. Az iskola a helyi közösség és a szövetkezet anyagi támogatásával 1976-

■■■

ban faiskolát létesített. A természetbarátok szakcsoportjának tagjai Baranyi István tanító irányításával nevelni kezdték a Kraljevórol hozott hatezer fenyőcsemetét. Odaadó gondozás mellett négy esztendő múlva mintegy négyezer felcseperedett fenyő került jutányos áron értékesítésre és kiültetésre a korábbi, többnyire előregedett gyümölcsfák helyére. Ezek a díszfák azóta uralkodó módon megváltoztatták és meghatározzák az utcaképet.

A telepések kétféle nagyságú telekre építkeztek: a félportás házhely területe 400 □-öl, az egyportásé 800 □-öl, szélessége 16, illetve 32 méter. A házhelyek téglalap alakúak. A telkeken az épületek tömbszerűen helyezkednek el, egy tető alá csoportosulnak a különféle rendeltetésű helyiségek, csak néhány ól, góré és fészker került másik tető alá.

Az udvarelrendezésnél a soros udvar⁷³ a jellemző, azaz az épületek egy sorban helyezkednek el, legfeljebb csak kisebb építmények állnak másutt. Az udvar kerítéssel két részre, az első és a hátsó udvarra van felosztva. Az elsőben helyezkedik el a lakóház, istálló, esetleg a csukott pajta, kút, virágoskert, míg a hátsó udvarban a

73 Bővebben lásd Barabás–Gilyén 1979, 18.

Az óvoda
épülete

■■■

többi gazdasági épület és a trágyadomb áll. A hátsó udvar ugyan-
csak kerítéssel van elválasztva a kerttől.

A házak beosztása a szegedi egysoros alaprajzú házak hagyományát őrzi, s az ilyen beosztásban Bálint Sándor igen régi építési hagyományokat vél felfedezni.⁷⁴ Az első gyulai házak legtöbbje verett földből készült. A házfalakat nedves földből tömörítve készítették. Először két 50-60 centiméter szélességű deszkasablont készítettek. Egymástól olyan távolságra helyezték el, amilyen széles falat kívántak verni. Kétoldalt oszlopokat helyeztek el, melyeket összekötöttek, hogy a sablon ne csússzon szét. Rétegenként lapátolták a megnedvesített földet a sablon közé. Oldalait tömőfával tömítették, majd furkóval, egy nyélre szerelt bunkós végű eszközzel keményre sulykolták. Ha megtelt a sablon, feljebb emelték a deszkaoldalakat. Ezt a műveletet addig ismételték, amíg a kívánt falmagasságot el nem érték. A vert falat vagy mívában⁷⁵ készítet-

74 Bálint 1976, 253.

75 Kalákában.

A fenyőcsemeték
gondozása a faiskolában
az 1970-es évek végén

ték, amikor összefogott a rokonság, vagy falverő banda – 8-10 személyből álló, falverésre specializálódott ideiglenes, alkalmi társulás – verett földből emelte föl az épület falait. Az ablaknyílásokat igen keskenyre hagyták. Eleinte egyrétegű (szimpla) ablakokkal látták el, csak jóval később váltották fel kétrétegű ablakokkal. Belülről az ablakokat spaletta, ablaktábla zárta le. Az ajtók, a szárnyak vésettek, főleg helyi asztalosok munkái.

A födémet a falgerendára egymástól körülbelül méternyi távolságra elhelyezett kis gerendák, födémgerendák tartották, és a ház hossz tengelyében húzódó nagy gerenda, mestergerenda támasztotta alá. A födémgerendák közé csömpölyeges sarat raktak: a zabszalmát sárosan a lécekre csavarták, majd 20–25 centiméter vastag polyvás sárral fedték be. A házak mindegyike nyeregvetős, s a tetőborító anyag a nád, később a kis cserép, majd a nagy cserép.

Napsugaras ház
az Ady Endre utcában

A nyeregtetőt lezáró oromfal deszkából készült, s az utcai homlokzat általában díszítettebb. A deszkaoromzatra a szegedi táj jellegzetes népi díszé,⁷⁶ a napsugár vagy az istenszöm került, amelynek gyökere a kultikus templomi művészetben keresendő.

Hogy forog az idő kereke, abból is látni, hogy az első telepes házakból már mutatóban csak egy-kettő maradt. Ezek még jól őrzik a szegedi egysoros alaprajzú hajlékok régi építési hagyományait. Hogy miért a szegedit? Mert a település szálláscsinálói tizenhét szegedi eredetű bánáti falu zsellércsaládjai voltak. Ugyanúgy építkeztek, ahogyan a szegedi nagytájon, hiszen felmenőik a „szögedi nemzetből” szakadtak ki. A házak nyeregtetőjét lezáró oromfal deszkából készült, s nem hiányzik egyikről sem a szegedi táj jellegzetes népi díszé, elsősorban az alsóvárosi ferences kegytemplom oltáráról ellesett napsugaras vagy istenszömes ábrázolás. Pontosan olyanok, mintha a szegedi ősök álmodták volna jámborsággal, hogy a családot ne kerülje el Isten oltalmazó pillantása. Mégis kevesüket kímélte meg a „szélfújás” – a gazdagodó élet tűzvészében lángok nélkül hamvadtak el; a kevés megmaradt meg szakadó hóban, sírdogáló esőben, viharos forróságban csak állt, álldogált vigasztalanul. Istenszemeik előtt vonultak el ünneplőbe öltözötten vagy hétköznapokon rossz gúnyában a földművelő ősök maradékai, a gyulaiak generációi. Kivallatlanul sokat láttak.

A lakás alaprajzát elsősorban funkciója határozta meg, s különös hangsúlyt helyeztek arra, hogy a dohánykertészkedés foglalkozásának is megfelelően alakítsák ki. A házakat az említett egysoros elrendezés jellemezte, s négy-öt vagy ennél is több helyiségre tagolódott: első szoba + konyha + hátsó szoba + istálló + csukott pajta + nyitott pajta stb. Az első szoba volt a legnagyobb, ahol a csomózás is történt, mivel az nagy területet igényelt. Banyakemencével fűtötték. A helyiségek az anyagi lehetőségektől függően szakaszosan készültek.

Az első szoba volt a legnagyobb méretű (5 × 6 vagy 5 × 7 méter), ez a ház magja, hiszen a családi élet legfontosabb mozzanatai, a téli dohánymunkák is itt zajlottak le.

76 Bálint 1976, 257.

■■■

A háznak egy bejárata volt a konyhán, ahonnan az ajtók nyíltak a többi helyiségbe. Az első szoba ajtajától jobbra állt a konyhából fűthető banyakemence, körülötte a padka, az utcára néző ablakok mellett balról és jobbról egy-egy ágy, fölöttük szentképek függtek, középütt asztal négy székkal, az oldalablak mellett tükör, a szobaajtó mögött a kaszni vagy szekrény foglalt helyet.

Banyakemence
a nagyszobában, az utcára
néző első helyiségben

■■■

A ház udvari oldalához egy későbbi fázis során gangot, tornácot építettek a szarufák meghosszabbításával. A házhomlokzattal egy vonalban kiskaput állítottak. A gang tetőszerkezetét faoszlopok tartották. Végét a kis konyhával, egy $1,5 \times 3$ méteres helyiséggel zárták le.

A hagyományos építkezési formákat az 1960-as években kezdik felváltani. Az egysoros lakóépületet „köröszbe fordítják”, azaz az utcára két egyforma szoba néz, hozzá csatlakozik az előszoba, konyha, a konyhából lecsípett fürdőszoba. A nyeregtetőt sok helyen az 1970-es évektől egyre gyakrabban a sátoztetőre cserélik, s a hagyományos építőanyag, a vert fal és a vályog helyett korszerűbbet, téglát használnak.

